

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СПРОТИВ УКРАЇНИ Частина 1. Війна наративів

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2021–2022 рр.)

24 лютого 2022 року змінило долю української нації одномоментно, бо на ранок цього дня нас спіткала велика війна. Віроломний напад росії нещадно перекроїв мільйони людських життів, тим часом сенс агресії сусідньої держави для багатьох усе ще залишається незрозумілим.

У нашій свідомості путінська росія постала підступним ворогом із воїстину нелюдським обличчям. Її армія вдається до масових убивств цивільного населення, водночас кремлівські медіа на всі голоси закликають до покарання пересічних «посібників нацистів» в Україні [1].

Мета адептів так званої спеціальної військової операції вочевидь полягає не лише в загарбанні українських земель та ресурсів – «руський мир» різними шляхами намагається влізти в голови українцям і ставить під сумнів саме існування української нації. Фактично триває битва менталітетів, конфлікт світоглядів, це – ідеологічне, культурне, духовне протистояння, корені якого заглиблені далеко в історію. Нині українці знову мають виборювати священне право мати власну мову, культуру, церкву, право обирати політичне майбутнє та, на жаль, вже вкотре платять за це життям [2].

Олександр Авраменко, автор підручників і розробник тестів ЗНО з української мови, зважаючи на нові реалії, рекомендує писати слово «росія» з маленької літери – аби змінити його емоційний вплив. Як пояснюють психологи, при сприйнятті тексту маленькі літери мають дещо інший психологічний ефект, ніж великі, таким чином ми ніби зменшуємо суб'єктивну значимість поняття, робимо його буденним, а іноді й зневажливим. «Теперішня тенденція писати з малої літери слова, пов'язані з російською агресією, – це коктейль зневаги, супротиву та ворожості», – прокоментувала ініціативу психолог Олена Каліман [3].

Насправді злочинний путінський режим уже вісім років дегуманізує українців. Але повномасштабне вторгнення шокувало весь світ. Те, що, попри постійні намагання України донести це до міжнародної спільноти, здавалося неможливим, стало очевидним. Ні в кого не залишилося сумніву: ніякої громадянської війни в нашій країні немає, натомість є російський агресор і мирна проєвропейська Україна. Ба більше, вітчизняні експерти, посилаючись на російську концепцію семантичної війни, сходяться на думці: світ визнав, що на-

цисти чи фашисти зараз – це росіяни, а не українці. А, значить, у війні наративів Україна перемогла.

Якщо дивитися на ситуацію з точки зору одного цього російського наративу, то, безперечно, росія зазнала нищівного удару. Симпатії «вільного світу» однозначно зараз на боці України. Та чи це єдина наративна битва, яка розігрується на світовому інформаційному полі? Чи виграли ми її остаточно?

Зовсім ні, застерігає Ярина Ключковська, фахівчиня з комунікацій, медіатренер. «Для того, щоб у цьому переконатися, – каже вона, – достатньо прочитати, наприклад, нещодавню статтю в авторитетному Washington Post „Російська війна в Україні активізує екстремістів у всьому світі”... Україну малюють тим самим пензлем, що й ісламських терористів чи німецьких скінхедів. І Україна „лякає Європу”... Чому цей наратив небезпечний для нас? Бо вся наша стратегія зараз – і воєнна, і економічна, і соціальна – базується на засадничому принципі спорідненості з Європою. росії зараз абсолютно байдуже, якщо її вкотре назвуть агресором. росія зараз абсолютно не проти, щоб її боялися. А от Україні такі асоціації шкодять, бо вдаряють у самісіньке серце».

Старий добрий міф про братні народи – вельми ефективна зброя окупантів. Тут ворогам навіть особливо старатися не треба, бо наратив давній і легітимований десятиліттями зовнішньої політики як росії, так і самої України. А європейцям загалом вигідно вбачати в трагедії українців прояв «домашнього насильства», на яке можна заплющити очі. На переконання медіаекспертки, ситуація з українцями, які сьогодні «не сприймають міцні обійми та насильницьку любов», дещо шокувала європейських інтелектуалів [4].

Адресовані світовому співтовариству російські міфи є значною проблемою, а її вирішення – це, зокрема, компетенція вітчизняної дипломатії. Так, у перші місяці війни під час одного зі своїх виступів президент Франції Емманюель Макрон назвав українців та росіян братніми народами. Судячи з усього, президент просто використав популярний ще за радянських часів штамп «братні народи». Макрон, як і багато хто в Європі та світі, став жертвою російської пропаганди. Тим часом у публікації The Washington Post було поставлено риторичне запитання на кшталт: *«як могла Росія – країна з такими глибокими сімейними, культурними та історичними зв'язками зі своїм західним сусідом – настільки невірно розуміти Україну?»* І таких прикладів – коли західні, а часом і деякі українські патріотично налаштовані політики, кажуть про якусь «історичну» та «культурну» близькість українського та російського народів – безліч. Те ж саме трапляється в деяких авторських матеріалах ЗМІ.

Термін «братні народи» – взірць типового сталінського лексичного примітивізму, наголошує Борис Бахтеєв, автор «Детектор медіа». Власне, це словосполучення інтерпретується, як «підпорядковані», «неповноцінні», «несправжні» та, зрештою, «такі, на відносини росії з якими не поширюється міжнародне право». Отже, «братні народи» в російському розумінні – підготовча стадія до стану «один народ». І цей стереотип може спонукати західних лідерів «не розумом, так серцем» вважати, що путін бодай у чомусь має рацію.

Дивною також виглядає «культурна єдність»: українці російську культуру знали, їм її нав'язували як «свою», а росіяни про українську культуру й гадки не мали – більшість свято вірила, що української культури не існує. Це типова політика метрополії стосовно колонії, коли метрополія не погоджується з правом колишньої колонії на незалежність.

Україна надто довго була в тіні росії. Натомість наша країна мала голосно розповідати світові про себе, й не лише про борщ та сало. Чи робила вона це? А от росія робила – маніпулятивно, брехливо та інтенсивно. Тому не варто дивуватися, що російські пропагандистські стереотипи в світі сприймають за правдиві.

На переконання Б. Бахтєєва, в протидії російській пропаганді, тим паче адресованій світовому співтовариству, не існує понять «це дрібничка», «це не варте уваги» тощо. Бо навіть, здавалося б, найочевидніші речі в світі, та й чимало кому в Україні, є невідомими [5].

Сьогодні треба розуміти, що розвінчування ворожих міфів про Україну, з одного боку, та нівелювання згубного впливу російської дезінформації – з іншого, є запорукою нашої перемоги в битві наративів.

У межах цього протистояння на платформі «Суспільне Культура» започатковано проєкт про історію впливу росії на розвиток України. В ньому вітчизняні знавці пояснюють, як саме впродовж століть російська влада нищила все українське. «Для українців проблема інформаційної агресії росії – частина повсякденного дискурсу, який особливо актуалізувався після Майдану 2014 року. Тепер необхідно поширити цю інформацію за кордоном, щоби показати, що росія завжди мала нищівний вплив на Україну», – зазначають на сайті.

Проєкт Суспільного відкрив авторський текст Ярослава Шпета, в якому журналіст розкриває деталі розвитку російської пропаганди від XVI століття до сучасності. Він підкреслює, що маніпулятивні наративи завжди служили підґрунтям для російської пропаганди з метою надання їй певного історичного сенсу. Тож автор аналізує головні міфи, якими й донині послуговується злочинна кремлівська влада.

Москва – третій Рим. Цей ідеологічний та теологічний концепт уперше згадується в 1523 році, коли православний чернець Філофей Псковський формулює доктрину, за якою саме Москва як осередок православ'я наслідує державні традиції християнської імперії ромеїв. Згідно з концепцією, росія є останньою великою православною державою, без якої світ закінчиться.

Проте крім московії, є держави зі значно довшою історією поширення православ'я, як-от Молдова, Сербія, Грузія тощо. Ба більше, є країни, де відсоток православних вірян набагато вищий, ніж у сучасній росії: Греція, Кіпр тощо.

Україна – окраїна. Поширений міф про Україну як «окраїну» чи то росії, чи то Польщі, тобто йдеться про якусь непевну територію на кордоні, а країни геть не було.

Припустимо, але чий то був кордон? Вперше ця назва згадується в Київському літописі 1187 року, коли на північному кордоні Русі тільки-но заснували провінційне місто москву, а кордон Русі з Польщею пролягав у західній Галичині. Ймовірнішим виглядає трактування назви як «окраїни Русі» – кордонів Київської землі та її південних сусідів. Адже протягом століть саме український степ був своєрідним фронтіром, що розділяв християнський та ісламський світи. А вже на мапах XVII століття з'являється означення «карти України, або козацької землі», себто окремої країни, а не кордону.

Українци та росіяни – один народ. До згаданої вище тези сучасна росія додала ще й спільне радянське минуле. Втім, факти заперечують ідею такої єдності.

На прикладі мови та релігії – в Середньовіччі то були основні маркери етносу – можна побачити, що в Русі єдиною спільною мовою була церковнослов'янська, себто писемна, створена на основі давньоболгарської. Ця мова виконувала в Київській Русі функцію, аналогічну латині в Західній Європі. Щодо конфесійної єдності, то фактично вона щезла у XIII–XIV століттях, коли в межах Київської Русі діяли окремі митрополії – у Володимирі, Галичі та Вільнюсі.

Україна Володимира Ілліча Леніна. «Сучасна Україна цілком і повністю була створена росією <...>, водночас Ленін та його прибічники робили це досить грубо щодо самої росії – шляхом від'єднання частини її власних історичних територій», – таку заяву зробив путін 21 лютого 2022 року, огрунтовуючи необхідність визнання незалежності самопроголошених «Л/ДНР».

Вочевидь російський президент мав на увазі відокремлення Донбасу від росії та приєднання його до України. Це твердження неправдиве: з падінням імперського уряду в Петербурзі землі східної України ввійшли до складу новоствореної Української Народної Республіки. А більшовики в грудні 1917-го проголосили в Харкові створення власної маріонеткової держави – Української Народної Республіки Рад, що мала постати на противагу УНР. Та навіть у цьому форматі більшовики залишили Донбас українським. Висновок: ніякого дарунка не було, відбулася лише окупація.

ОУН та УПА – нацисти. В російській пропаганді протягом десятиліть, а особливо зараз, шириться міф щодо співпраці ОУН та УПА з нацистською Німеччиною. Тут маємо справу з розвитком нарративу щодо нестачі в українців власних прагнень до незалежності.

Насамперед треба зауважити, що згідно з рішенням Нюрнберзького трибуналу УПА та ОУН злочинними організаціями визнані не були. Щоби знайти підтримку в питанні відродження української державності, ОУН дійсно співпрацювала з Німеччиною. Але метою цієї співпраці була боротьба зі злочинним радянським режимом. Проте й та співпраця ніколи не була інституціональною, а проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 року закінчилося арештом близько 300 членів ОУН, зокрема Степана Бандери та Ярослава Стецька. 15 членів організації було розстріляно нацистами.

Победобесіє. Та справді наріжним каменем машини російської пропаганди є намагання привласнити собі лаври переможців у Другій світовій війні. Це ніщо інше, як сучасна версія російського антизахідного реваншизму, покликаною ретранслювати знов і знов ідеологему великої перемоги над злом, що її досягнув саме російський народ.

Спроби росіян привласнити собі лаври переможців не відповідають історичним фактам. Україна, як і всі інші країни-учасниці війни, заплатила жахливу ціну за перемогу. Мова йде про сім мільйонів вояків – майже чверть від загальної чисельності Збройних сил СРСР. Якщо ж говорити про втрати, то це вже половина від понад восьми мільйонів загиблих. Не забуті в Україні й причини цієї війни, адже шлях їй відкрив пакт Молотова – Ріббентропа, що його підписали СРСР та Німеччина 23 серпня 1939 року.

Україною правлять нацисти, тут відбувається геноцид російськомовного населення. По-перше, нацистська ідеологія в Україні заборонена законом. Нестача логіки в твердженнях пропагандистів очевидна: на виборах до Верховної ради в 2019 році праві партії отримали лише 2,15 % голосів, а єдиний кандидат на пост президента від українських націоналістичних партій набрав 1,6 % голосів. Перемогу з результатом у 74 % голосів отримав російськомовний на той час кандидат із єврейським корінням – Володимир Зеленський [6].

Подібних міфів чимало в колекції кремлівських ідеологів, а намагання російської пропаганди просувати цю брехню далеко за межі росії становить реальну загрозу національній безпеці нашої держави. Як зазначила експертка з інформаційної безпеки України Любов Цибульська, виступаючи на засіданні Ради Безпеки ООН 21 червня, кремлівські ЗМІ створили альтернативну реальність для мільйонів людей, у ній українці перестали бути людьми й мають бути фізично знищені у величезних масштабах» [7].

Підкреслюючи неабияку важливість послідовного викорінювання ворожих наративів, міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко закликав міжнародну спільноту створити інформаційний «Рамштайн». Про формат, який міг би координувати зусилля союзників і партнерів для протидії російській пропаганді, він розповів під час онлайн-конференції, організованої американським аналітичним центром «Атлантична рада». Міністр підкреслив, що Україна зараз має обмежені ресурси для протидії в інформаційній сфері. Через це реалізуються лише окремі, втім доволі успішні кейси. Серед них – проєкт «FreeДом», який розповідає про реальний стан речей в Україні російськомовній аудиторії за кордоном і безпосередньо в рф [8].

Для України життєво важливо за допомоги іномовлення протистояти за кордоном кремлівській пропаганді, а також доносити російськомовній аудиторії, включно з рф, правду про війну, яку розпочав путін. Так пояснюють суть проєкту «FreeДом» в Центрі стратегічних комунікацій. Адже сьогодні люди намагаються знайти альтернативу кремлівським ЗМІ – недаремно російськомовні версії західних інформаційних порталів типу BBC, «Радіо Свобода» тощо, демонструють останнім часом шалені показники зростання відвідуваності.

Поширення українських нарративів та правдивої інформації про перебіг справ у нашій країні саме російською мовою – це основна мета медіапродукту, створеного на базі мультимедійної платформи іномовлення UATV. Інформаційний марафон відбувається щодня, по 17 годин прямого ефіру. Він включає інтерв'ю з експертами, стейкхолдерами, російськими опозиціонерами тощо, є свіжа аналітика та зведення з фронту. Показово, що висловлені в ефірі марафону заяви та думки часто стають «вірусними», а сюжети потрапляють у тренди російського ютуба.

За виключенням окремих критичних зауважень щодо контенту, в цілому експертне середовище підтримує ініціативу, як таку, що на часі, та вважає її дуже правильним кроком з боку держави. Тут необхідно уточнити, що принципи редакторської роботи базуються на ретельних дослідженнях інформаційних операцій росії і запитів російськомовної аудиторії на територіях колишнього Радянського Союзу та в ЄС.

Важливо також, що від початку широкомасштабного вторгнення рф в Україну ЄС заборонив низку впливових російських інформаційних каналів, як-от Russia-24, RTR Planeta, TV center International. Коментуючи відключення в Європі цих пропагандистських телеканалів, О. Ткаченко розповів, що насправді представлений міністерством список був вдвічі більший, проте це початок шляху до нашої перемоги.

Звісно, для повної поразки рф в інформаційній війні однієї заборони її каналів замало – паралельно треба створювати альтернативний контент. Саме тому Україна виступає за те, щоби пропагандистські російські канали в мережах європейських країн замінив телеканал «FreeДом». Як зазначають у Центрі стратегічних комунікацій, для Європи це найшвидший та найдешевший спосіб створення власної інформаційної безпеки [9; 10; 11].

«FreeДом» – не єдина ініціатива, започаткована в Україні після 24 лютого.

Приміром, проєкт «Війна впритул», покликаний розплющити очі світовій спільноті на страшні наслідки російської агресії в Україні, створено зусиллями волонтерів. Їхній сайт надає можливість здійснити віртуальний тур у місця, що зазнали ракетних обстрілів рф, і побачити масштаби руйнації українських міст. За словами очільника МКІП, ці кадри допомагають пролити світло на ситуацію в Україні для людей з-за кордону [12].

А завдяки проєкту «Моя війна» понад мільйони людей із багатьох країн світу можуть почути правду про події в нашій країні, так би мовити з перших вуст. На сайті цієї платформи, вельми популярної серед міжнародних журналістів, кожен українець як свідок жорстокості росіян описує свою історію, викладає реальні факти та ділиться особистими переживаннями [13].

Низка проєктів у сфері медіа та журналістики, створених українськими активістками, заслуговують на окрему увагу, адже їхня мета – зміцнити міжнародну підтримку України та залучити якомога ширшу закордонну аудиторію до діалогу про події, що відбуваються в нашій країні. Це, зокрема, дасть змогу подолати ворожі нарративи, які транслює росія назовні.

Так, піар-менеджерка Зоряна Юзвін створила проєкт Post to Stop War, у якому робиться наголос на поясненні концептуально складних історичних питань щодо України. Формат цього ресурсу – короткі меседжі про головне, перекладені більш ніж 25 мовами. «Пишемо на п'ять тем: воєнні дії, культура, економіка, дипломатія та люди у широкому розумінні. Щодня роз'яснюємо один важливий меседж. До нього прикріплюємо сильну ілюстрацію – роботу художників-волонтерів», – пояснює менеджерка.

Софія Олійник, співредакторка проєкту ShareTheTruth: «На початку великої війни наша команда складалася з п'ятьох людей, а потім підсилилась десятками волонтерів в Україні та за її межами. Щоранку готуємо брифи на сторінку-дві про основні події в Україні. Таку добірку новин будь-хто може роздрукувати та покласти на стіл відповідальним за прийняття рішень в інституціях ЄС, міжнародних організаціях». Творці цього проєкту фокусуються на проблемі безпеки людини у війні, працюючи за трьома напрямками: щоденні брифи, короткі листи для зустрічей із посадовцями та статті про імперіалістичні амбіції росії – про «крадіжку» українських художників, наприклад Малевича, про формування Росією енергетичної залежності від себе тощо.

Альона Вишницька, засновниця War Stories from Ukraine: «Ідея проєкту виникла на початку війни, коли знайомі з-за кордону почали писати, що стежать за новинами, але не розуміють, що означає війна для окремо взятих людей. За тиждень ідея переросла у структуру із сотні людей, які бачили сенс розповідати історії іноземцям: десятки професійних редакторів та журналістів. А також художники та дизайнери, оскільки часто героями матеріалів були люди, які жили чи виїхали з окупації або воюють, і нам було важливо не нашкодити їхній безпеці». На сайті викладено історії чотирнадцятьма мовами. З цим допомогли волонтери з віддалених куточків світу, наприклад, Південної Кореї та Японії. Показово, що понад 70 % аудиторії – станом на квітень-травень тексти читали понад мільйон людей – складають іноземці, переважно Європа, також Америка, Японія, Китай.

Співзасновниця Агенції медійного росту «Або» Лера Лауда зазначає, що разом з односторонцями створили сайт Svoi.Global «з нуля». Ресурс представляє збірник «сильних» текстів медіапроєктів «Або», вони можуть зацікавити закордонних журналістів і отримати таким чином іноземну аудиторію. Трохи змінені матеріали публікує навіть Boston Herald, що має більше мільйона читачів.

Катерина Литвінчова, редакторка подкастів на Urban Space Radio: «Оскільки український ринок подкастів лиш зароджується, на відміну від американського, європейського, викликом було пробитися до іноземного слухача. Спочатку ми розповідали про перші дні сильного стресу: про життя в підвалах, евакуацію з маленькими дітьми, тваринами. З часом з'явилися тематичні епізоди, герої у схожих обставинах. Наприклад, чоловіки-гуманітарії, які ніколи не тримали в руках зброю і після 24 лютого пішли в армію. Зараз ми плануємо працювати точково на конкретні країни, формулюючи індивідуальні меседжі. Чому? Запускаючи подкаст, ми орієнтувалися на Європу й Америку. Але за кілька

тижнів Apple Podcast надіслали нам аналітику: за нею ми були в топі категорії „Політика” в Казахстані. А також вибилися в десятку і двадцятку найпопулярніших у Чилі, Італії, Гонконгу й Тайвані» [14].

Якщо завдяки таким проектам вдасться подолати стереотипи тих, хто наразі має сумніви, тих, хто думає, що «не все так однозначно», чи тих, хто піддається пропаганді росії – це буде значною перемогою на інформаційному фронті.

Тим часом старша наукова співробітниця Центру імені Джоани Шорентейн при Гарвардській школі Кеннеді Джейн Литвиненко попереджає: зарано говорити, що росія зазнала невдачі на Заході в цілому. Звісно, росія не досягла таких успіхів, яких могла би, проте вона працює з аудиторіями дуже довго. Так, за оцінкою гарвардської дослідниці, українці провели справді потужну роботу, відбиваючи російську пропаганду. В результаті проросійські нарративи в багатьох західних країнах є на сьогодні непопулярними. Але це не означає, що з часом це не може змінитися [15].

Понад те, й в інформаційному просторі нашої країни зовсім недавно можна було почути чимало проросійської риторики. Йдеться про діяльність ведучих каналів Медведчука, Львовчкіна, Мураєва, тобто, колишню медіаобслугу проросійських політиків. Поширювані ними нарративи можуть бути так само небезпечними для держави. Щоб запобігти повторенню ситуації в майбутньому, цей кейс потребує ретельного аналізу.

Власне, дослідженню джерела антидержавних по суті заяв, якими послуговувалися деякі українські журналісти, присвятив свою авторську колонку на «Детектор медіа» Отар Довженко.

Як зазначає автор, ключові меседжі антиукраїнської пропаганди крутились навколо того, що з росією треба домовлятися, шукати компроміси, слід визнати її право – право сильного – захищати свої інтереси, адже з маленькими державами завжди так трапляється, тому нам потрібно просто прийняти нашу долю та змиритися. Особливо ж любили філософствувати в такий спосіб на каналі Мураєва.

Окремий блок нарративів можна, на його думку, окреслити, як «досить про росію, подивімося на себе», мовляв, корінь зла не в російській агресії, а в тім, які ми є. Нашій державі треба змінитися, припинити тісну взаємодію з Заходом – акцент робиться на таких поняттях, як «зовнішнє управління», «соросята» тощо. Крім того, варто дати російській мові статус державної, а також федералізуватися, відпустити Крим і виконати всі Мінські угоди в односторонньому порядку. Іншими словами, бути хорошими для росії – тільки тоді загроза зникне.

«Оця теза – найстрашніша помилка людей, які медійно обслуговували проросійських політиків, а тепер рвуть на грудях вишитого Бандеру й кричать, що їхнє життя поділилося на до і після. Вони вважали (?) й переконували своїх глядачів, що Україні потрібно стати кращою, зручнішою для росії, і тоді росія нас не чіпатиме. А навпаки – годуватиме та сприятиме нашому економічному зростанню. Білорусь, яка в нас під боком, весь цей час ішла саме цим шляхом –

це закінчилося тим, що цю країну окупували без жодного пострілу, перетворили на один із плацдармів нападу на Україну, а тамтешній диктатор перетворився на жалюгідного клоуна, який „сейтшас покажет, аткуда гатовілось нападзеніє”. Тепер можна припустити, що режим Януковича, якби не Майдан, привів би нас до цього самого стану за кілька років, і зараз російські „калібри” з нашої території летіли б у наступні країни, які росія вважає зоною своїх інтересів. Для незалежної України ні три місяці тому, ні три роки тому, ні тридцять років тому не існувало способу бути для росії настільки хорошою і зручною, щоб росія врешті-решт не напала. Ми будемо достатньо хорошими і зручними для росії, коли або всі станемо росіянами, або коли всі помremo... А ось за повторювані роками мантри про необхідність змінитися, щоб бути кращими для росії, цим ведучим і журналістам справді варто перепросити й покаятися. Хоча б для того, щоб усі ми вивчили урок і не повернулися до цієї деструктивної ідеї, коли гаряча фаза російсько-української війни припиниться», – підсумовує О. Довженко [16].

Естафету авторської дискусії щодо провідників «русского мира» переймає в колеги Андрій Кокотюха. Зокрема, журналіст бачить передумови для повернення в інформаційний простір України проросійського контексту й нарративу.

Так, автор матеріалу на «Детектор медіа» згадує епізод, пов'язаний із отриманням українськими журналістами колективної нагороди від Пулітцерівського комітету з формулюванням «за мужність, витривалість та відвагу», мається на увазі висвітлення російсько-української війни в екстремальних умовах. І вийшло так, що серед нагороджених опинилися медійники, котрі від 2014 року до 24 лютого 2022 року в той чи інший спосіб займалися проросійською пропагандою на однойменну аудиторію. В спільноті їх влучно «охрестили» російською спадщиною. Виходить, що вчорашні «проросійські рупори» не тільки не позбавлені медійних майданчиків, а навпаки – отримали потужні, доступні кожному українцеві ресурси. І, як зазначає автор цього допису, винними себе ці журналісти не вважають.

Уявити провідника «русского мира» щирим творцем питомо українського контенту й контексту складно. Продовжуючи свою думку, А. Кокотюха пише: «Що ближчою буде перемога України, то активніше проросійські наратори вводитимуть в український контекст усе, що мало бути послане за російським військовим кораблем... Непрямо таким персонажам підігрує Захід. Зокрема, колективного Пулітцера українські журналісти, на думку поважного комітету, дістали за висвітлення подій під час вторгнення путіна в Україну. Але це щонайменше щире нерозуміння того, що путін – це росія, а росія – це путін. Тож це не путін особисто вбиває та гвалтує українців. Це робить армія росії за підтримки більшості росіян. Проте персоналізація винуватця, зведення всього трагічного до особи конкретного путіна та його ближнього кола дає проросійському напрямку лазівку для повноцінного відродження навіть в Україні, що воює. Звісно ж, мова про „хороших русских”, яких щодамі частіше залучають до ефірів як експертів не лише колишні медведчуківські ведучі, а й цілком собі патрі-

отичні медійники й лідери думок. Письменниця О. Забужко – і та написала, що знайома з „хорошими русскими”... Натомість чимало відомих співгромадян відчують небезпеку такого пошуку й надання будь-якому російському праву голосу в Україні. Серед них – політолог М. Басараб, який пише: „Якщо ми хочемо остаточно перемогти й побудувати свою успішну державу, маємо усвідомити свій безальтернативний категоричний імператив: тотальна відмова від будь-чого російського завжди і будь-де. Такою повинна бути базова установка кожного українця”. І застерігає: „Умовні ліберали налагоджують містки з нами на майбутнє. Їм допомагає те, що всі українці розуміють російську мову. Тому вони активно присутні в інформаційному просторі України. Так, вони можуть критикувати путіна і нібито підтримувати українців. Але головне їхнє завдання – не втратити нас, залишитися тут і бути почутими нами. Усе це для того, щоб зберегти Україну в російській орбіті» [17].

«Навала „хороших росіян” на український медіапростір не припиняється, – зауважує аналітик Марія Кучеренко, – так само, як не припиняються фізичні атаки російської армії на українські території». Вона наголошує на небезпеці трансляції російського бачення історії, гламуру, моди, гумору, тобто, уявлень про «правильний» та «модний» спосіб життя – цю роботу рф веде на весь російськомовний простір.

Довгі роки росія формувала уявлення про те, як комунікувати про лайфстайл і як взагалі робити медійний продукт. Навіть сьогодні можна почути, що хтось записує «інтерв’ю як Дудь», знімає документалістику «як Парфьонов» тощо. Ця російська зброя є значно небезпечнішою за просту мілітарну пропаганду, переконана М. Кучеренко.

«Насправді цей контент є своєрідним „продуктом входу” в Росію та її смисловий простір... Саме російські „гламурні” видання грають серйозну роль у формуванні привабливого образу рф. І саме вони є значно кращою пропагандою росії та російського способу життя, аніж так звані ЗМІ псевдореспублік, які рф створює, окуповуючи території України та інших країн... Тексти про реалії російських чиновників, наближених до кремля, та бізнесменів, написані легкою мовою, стають своєрідним порталом до «російської мрії». Так у свідомості читача фіксуються основоположні для сучасної рф міфи – „росія дуже багата країна”, „таких грошей і такої звички їх витратити нема більш ніде”, „корупція та роздутий силовий апарат – це не так вже й погано, бо дає багатьом шанс добре заробити”. Тобто постулюються цінності, протилежні тому, за що останні вісім років воює Україна», – підкреслює вона й додає, що російські лайфстайл-видання діють за тим самим принципом, що і «гламурні», тобто нав’язуючи уявлення про те, що варто обговорювати, куди модно ходити, що слухати й таке інше.

Окремий кейс, на якому фокусує увагу М. Кучеренко, це – сміх та сміхова культура.

«Розуміння чийогось гумору автоматично дорівнює поглибленню комунікації, виходу на більш довірчий рівень. І саме через це гумористичні проекти

рф, популярні на пострадянському просторі, – ледь не найдієвіша російська зброя „м’якої сили”. Фактично російський Comedy Club дуже багато років робив те, що так ніколи й не вдавалось „Россотрудничеству” – популяризував росію, російський погляд на геополітику та презентував все це не аж таким людожерським, яким це є насправді. На зміну російському Comedy Club прийшли гумористичні ютубшоу, в які запрошують російських стендаперів та зірок тамтешнього шоубізнесу. Що так чи інакше змушує аудиторію до розуміння російського контексту – як мінімум, чим живуть і дихають запрошені гості й чому стендапер висміює їх саме так, а не інакше... Здавалося б: йдеться про розвагу, своєрідну жувальну гумку для мозку, контент, який не сприймається серйозно. Але так чи інакше подібний контент – це вхід. Вхід до простору, який створює противник, в якому він перебуває сам і куди хоче затягти інших. І з цього входу розпочинається толерування та розуміння ворога – аж до притуплення відчуття загрози від рф у всіх її проявах. Дозволити собі лишитися у спільному з рф просторі, толерувати всі ці явища та усіх цих „не таких персонажів” – це фактично поставити під питання нашу перемогу... Потрібно захистити свої кордони. У тому числі – смислові», – підсумовує аналітик [18].

Тим більше, що рф має дуже потужну зброю – «велику російську культуру». То як із цим боротися?

На початку повномасштабної війни українська культурна та мистецька спільнота звернулася до колег зі всього світу, аби ті бойкотували російську культуру. Чимало міжнародних інституцій та мистецьких подій одразу висловили чітку позицію – засудили війну проти України та закрили доступ до заходів представникам країни-агресора. Поряд із цим, маючи щире підтримку заходу, досі певна частина іноземців переконані: російська культура тут ні до чого. Навіть дехто думає, що ні до чого й те, як вона використовується.

У своєму блозі на LB.ua Ольга Дятел, культурна менеджерка, співзасновниця агенції proto produkciia, пише: «Ми не планували використовувати мистецтво як зброю (як, в принципі, й не планували щоранку радіти втратам ворога чи брати зброю до рук і йти вбивати). А от росія давно і системно використовує мистецтво як спосіб наступу. Про це нещодавно відкрито заявив директор Ермітажу. Останні місяці, спілкуючись із закордонними колегами онлайн та в численних робочих поїздках, усе частіше стала замислюватись: а чи варто продовжувати говорити з іноземцями про те, чого люди без спільних кордонів з росією, не можуть зрозуміти? Чи достатньо аргументації ми наводимо про те, як саме росія використовує російську культуру? І чи не виходить так, що ми займаємось промоцією цієї ж російської культури, бойкотуючи її з такою силою?» [19].

Міністерка Німеччини з питань культури та ЗМІ Клаудія Рот вважає неправильним бойкотувати російську культуру. «Існує велика невизначеність щодо того, як поводитися з російською культурою. Я вважаю, що бойкот абсолютно неправильний, тому що часто це останній простір свободи, який намагаються зберегти російські митці й мисткині. Існує така велика російська культу-

ра, чи то музика, чи то література, чи то Антон Чехов. Я не дозволю путіну забрати в мене Чехова!», – каже вона. Загадуючи про багатство західної демократії і категорично засуджуючи згубний вплив пропаганди та дезінформації, Клаудія Рот говорить про «велику невизначеність щодо того, як поводитися з російською культурою» [20].

За словами письменниці Оксани Забужко, Захід не був готовий до цього виклику ні морально, ні інтелектуально, до тривалого розмивання в західній культурі кордонів прийняттого, поступового зсуву від європейської раціоналізації зла до європейської нормалізації зла. Й одним із засобів такого розмиття вона називає російську літературу, де сформовано «картину світу, в якому злочинця треба жаліти, а не засуджувати». Треба йому поспівчувати, бо «нема на світі винних» (Толстой). Кожен готовий перерізати горло сусіду, все залежить від ціни». «Це „російський гуманізм“. І якщо ви приймете цю тезу, то вітаю вас – ви прийняли російську армію у свій дім», – підсумовує вона [21].

І, зрештою, чи відповідає російська культура за дії російської влади? Чи є культура поза політикою? Чи мають українські виконавці грати музику Чайковського на концертах, організованих західними інституціями заради того, щоб примирити росіян та українців? На всі ці питання, які обговорюються в українському суспільстві та на Заході з іще більшою силою з початком широкомасштабного вторгнення росії в Україну, неочікувано надійшла відповідь. І дав її ніхто інший, як керівник найавторитетнішої російської культурної установи – директор музею «Ермітаж», що в російському Санкт-Петербурзі, Михайло Піотровський.

У своєму інтерв'ю, яке він дав російському державному виданню «российская газета» 22 червня, він сказав, що гордий підтримати «спецоперацію» путіна. Сказав, що вважає російські культурні події за кордоном «культурними спецопераціями», що росія веде «культурний наступ на Захід», а виставка в Парижі – це «російський прапор над Булонським лісом», що росія «формує міжнародні правила» під свої потреби, та вважає себе частиною Європи на підставі того, що «на півдні росії у нас є антична спадщина – Херсонес, Керч», а «тому це все наше, ми маємо розпоряджатися цим, як своїм, і не вважати, що ми протистоїмо Європі».

Інтерв'ю директора найбільшого й найвідомішого російського музею, нагадує заяви президента росії путіна, в яких він порівнює себе з російським царем Петром I, і після яких багато західних політиків заговорили про справжні цілі російського керівництва на європейському континенті. Подібним чином Піотровський розвіює їхні сумніви щодо того, чи російський військовий наступ був скоординований з російським культурним наступом.

«На початок спецоперації в Україні виставки російських музеїв були всюди. У нас у Парижі була виставка Морозова та виставки в Італії. У Лондоні перебувала виставка Фаберже, що викликає найбільше занепокоєння. У російського музею проходила виставка в Іспанії. Це і була наша, якщо хочете, спецоперація, великий культурний наступ», – говорить директор «Ермітажу».

Піотровський стверджує, що попри санкції, які запровадили європейські країни, російським музейникам вдається проводити ці виставки, бо їх підтримують європейські бізнесмени. Наприклад у Парижі виставку підтримала компанія Луї Вітона, всебічну підтримку російським «культурним спецопераціям» надали й італійські компанії.

Піотровський хвалиться тим, що росія продовжує традиції СРСР і їй вдається змінювати міжнародні правила. «Ми зараз формуємо, наприклад, міжнародне право. Протягом багатьох років ми ретельно опрацьовували гарантії повернення наших картин, змінювали світове законодавство, створювали імунітет від арешту. Все це вперше було вироблено ще для радянських виставок, а потім уже в мій час ми це постійно розвивали. Нащадки Щукіна й Морозова намагалися судитися з нами, я терміново вивозив літаками картини з Риму. Але з кожним роком ми посилювали свій правовий захист. Казали: бажаєте виставки? – Давайте справжні гарантії. Запишіть у договорі: виставка повернеться у строк за будь-яких судових позовів. І Європа все приймала. Американці – ні, тож з американцями у нас 10 років немає жодних обмінів».

Оголошуючи, що музей буде мати річний мораторій на виставки за кордоном, Піотровський впевнений, що російську культуру не вдасться «скасувати». «Чайковського все одно не скасувати. Хіба що виступи наших оркестрів, які грають Чайковського. Але це все недобросовісна конкуренція», – вважає директор музею.

Наприкінці розмови Піотровський щиро визнає, що підтримує дії влади й використовує можливості російської культури для їхнього виправдання. «Нам, людям культури, зараз треба зрозуміти нашу участь у всьому, що відбувається, – каже він. – Наслідуючи принцип, коли говорять гармати, говорити повинні і музи».

Український інститут, головна державна культурна інституція, яка займається просуванням української культури у світі, не залишив інтерв'ю російського музейника непоміченим. «Ми підготували заяву, яку розсилаємо сотням інституцій та ключовим музеям Європи та Північної Америки, із закликом негайно припинити будь-яку співпрацю з культурними установами, які прямо чи опосередковано пов'язані з російською державою», – написав на своїй сторінці у фейсбуці директор Українського інституту Василь Шейко.

Прокоментував інтерв'ю директора «Ермітажу» й український посол при ООН Сергій Кислиця. У своєму твіті він назвав російський музей «складом викрадених артефактів», який «використовує культуру як зброю».

На думку дослідниці культури та експертки з постколоніалізму, професорки східноєвропейських студій Варшавського університету та Національного університету «Києво-Могилянська академія» Олі Гнатюк, Європа досі залишається в полоні міфу про «велику російську культуру», який заважає побачити, що російські митці мають традицію прислуговування владі. І приклад інтерв'ю Піотровського називає частиною цієї більшої проблеми, яка залишається непоміченою європейцями. Саме поняття «великої культури», каже дослідниця, несе

імперські амбіції. «Якби німець почав говорити про „велику німецьку культуру”, його відразу б запідозрили у симпатіях до нацистської ідеології», – пояснює вона. «Імперські амбіції є невід’ємною частиною російської ідентичності. І чим швидше це усвідомлять дослідники росії у західних університетах, тим безпечнішим буде майбутнє цих країн», – наголосила О. Гнатюк, виступаючи 30 червня на семінарі, присвяченому питанням деколонізації Східноєвропейських досліджень. Серію розмов на цю тему організував Кембридзький інститут українознавчих досліджень та Українське товариство Кембридзького університету. У російських ЗМІ, як державних, так і опозиційних та закордонних, інтерв’ю Піотровського широко цитувалося та обговорювалося. Але в західних виданнях відверті зізнання директора «Ермітажу» пройшли практично непоміченими [22].

Американський літературний журнал *Aropenie* опублікував інтерв’ю з українською журналісткою, культурною менеджеркою Богданою Неборак під назвою «Українці знають, що російський ліберал закінчується там, де починається Україна», в якому обговорюється необхідність бойкоту російської культури.

«Упродовж століть світ розумів російську культуру в найвужчому сенсі – це роман, балет, мистецтво. Але навіть ця „висока” культура зросла через утиски інших націй, привласнення культурних досягнень інших націй, примусове приховування справжніх облич інших східноєвропейських культур», – акцентує Б. Неборак.

Ідеться про те, що російські ліберали не беруть на себе відповідальність за злочини російської армії та прихильність понад 80 % суспільства до путіна, а намагаються максимально відсторонитися від своєї країни за допомоги «великої російської культури», щоб створити «справжню» росію, яка існує поза вбивствами, окупаціями й війнами. Однак культура має бути дзеркальним відбитком суспільства.

Неборак посилається на вислів Володимира Винниченка «російський демократ закінчується там, де починається українське питання». Вона наголошує: «Російська інтелігенція повинна визнати імперське походження своєї країни, повністю визнати злочини, скоєні їхньою державою, а не чинити опір постколоніальним перерахуванням і переінтерпретаціям російської культури. Поки сучасні російські автори продовжують йти по стопах Солженіцина та Бродського – тобто, дозволяючи собі робити імперіалістичні заяви, наприклад, про те, що анексія Криму є „неоднозначним” питанням – я сумніваюся, що якісь продуктивні розмови можуть відбутися [щодо російсько-української культурної взаємодії]. Такі люди відмовляються визнавати навіть основні принципи теорії держави».

Також вона спростовує тезу німецького PEN-клубу про те, що «ворог – путін, а не Пушкін»: «[Російська] мова насправді не ворог. Але Пушкін, пропагандист, який мав тісні зв’язки з царським двором і писав за царським наказом про „українських зрадників”, є одним із тих голосів, які зміцнюють путіна. Хо-

ча мені було б цікаво почути, як хтось виправдовує внесок Пушкіна у світову літературу, як я часто чую, але не переконана, що він виходить за межі красивої алітерації» [21].

Харківський поет, письменник, музикант і волонтер Сергій Жадан каже, що у військових злочинах російської армії винні всі росіяни, навіть поет Олександр Пушкін і письменник Федір Достоєвський.

«Саме вчора несподівано виникла дискусія з іноземними журналістами про „хороших росіян”, про відповідальність усього російського суспільства, про російську культуру, як наріжну складову „русского мира”. Ну, власне, росіяни вміють максимально переконливо нагадати світу про свою реальну сутність. Носії культурної спадщини Достоєвського, котрі знищують ракетою гуртожиток, у якому живуть люди з вадами слуху – це саме про теперішню війну. Чи винен Пушкін у тому, що в росії народжуються військові злочинці? Винен. Звісно, винен. Вони всі винні», – зазначив Жадан [23].

«Культура – це не просто про „розумне, добре, вічне”, це особливий ментальний код сприйняття дійсності та взаємодії із зовнішнім світом. А він у різних культур різний», – таку думку висловив блогер Олег Єльцов.

«Усі ці „брати” і „бумери” знято талановито, але жити після перегляду не хочеться. Вбити – можна. Воювати росіянину не нудно: примноження земель було й залишається метою існування російської держави. Облаштування цих нескінченних просторів не входить у плани росіян, це занадто низька мета для них. Хтось напевно заперечить: а як же Пушкін із Толстим, як же російський живопис, а балет, а майстри вокального, виконавського мистецтва?... Їхня втрата, як частини світової культури, лише збіднить українців. Адже ті, хто, сходячи зі сцени, славить культ великого царя маленького зросту, не висловлюють імперсько-кріпосних поглядів у своїх творах... Розставання буде болючим, особливо для тих, хто народився в СРСР. Весь цей російсько-радянський сплав культури з пропагандою глибоко вразив мозок, безповоротно змінив особистість» [24].

Тарас Сорочак, автор допису про так званий малоросійський синдром, згадує телевізійний сюжет кількарічної давнини, в якому хлопчик з одного зі східних українських міст, уперше побувавши у Львові, сказав, що найбільше йому сподобався будинок, «в котрому навіть снімали кіно о Д'Артаньяне і мушкетєрах». Розвиваючи цю тему Т. Сорочак зауважує, що дитині запам'ятався Будинок вчених. Але не тому, що він збудований у прекрасному стилі необароко, й не тому, що авторами проекту є відомі австрійські архітектори. «Вона запам'яталася, бо в ньому знімався якийсь там радянський примітивний фільм про мушкетєрів з Боярським у головній ролі!.. Насправді я про те, що нам потрібно не лише російську мову викоринити з нашого життя, життя пересічного українця, а решту ознак „русского міра”. Бо російська мова – це лише видима частина айсберга. А справжню небезпеку становить „русский мір” всередині українців, який в купі з війною породив ще одне чудовисько – малоросійський синдром... Зупинюся на головному. Назвіть хоча б 5 найвідоміших письменників чи поетів Польщі (до речі, кілька з них – лауреати Нобелівської премії). Чи

читали ви їхні твори? Назвіть найвідоміших співаків та співачок Румунії. А Білорусі? А Молдови? А художників Угорщини ви знаєте? А хто зараз президент Словаччини?.. Чи, може, в перерахованих мною країнах ніхто не вмів та не вмів досі малювати, співати, писати вірші чи музику, знімати фільми? А от коли мова заходить про росію, то тут не вистачить місця в стрічці, щоб про все це писати. Вас ніколи не бентежило, що наші діти половину письменників із зарубіжної літератури вивчають саме російських? До того ж майже усі „класики” російської літератури – шовіністи стогсовно України та українців. Може, Булгаков хороший, який жив у Києві, не визнавав УНР, зневажав українське і втікав від мобілізації? Чи Солженіцин, який на старості літ став геть схибленим українофобом? Чому ми вивчаємо стільки російської літератури, коли у світі налічується майже 200 країн? Це саме про відомих художників, музикантів, композиторів... Іноді складається враження, що малювати ніхто, крім росіян, не вмів та не вмів... І все це продовжується усі роки існування незалежної України, в тому числі під час 8 років війни з росією. Ми так і не змогли позбутися отого рабського малоросійського синдрому, який нам насаджувався і продовжує насаджуватися як ззовні, так і п'ятою колоною всередині країни. Ми так і не виробили імунітету проти його отруйної, руйнівної дії. Скажу більше: малоросійський синдром під час активної фази війни почав діяти ще підступніше!.. Як часто ви бачите повідомлення наших ЗМІ про те, що там сказав Галкін? А де зараз Пугачова? А як там бідний Макаревич? Ой, а що там Панін, молодець чи ні? Не кажу про всяких там нафталінових петросянів, ургантів і т.д. Ми ще їх не забули за 8 років війни? Ой, іду подивлюся, що скажуть популярні російські блогерки про війну. Хоч би були проти війни, бо відписуватися не хочеться... Або: які молодці деякі притомні росіяни (запитайте їх, чи віддали б вони Крим назад Україні). Або: а що там російські класики писали про Україну (ой, як мило)? Або: що там дружини російських військових? Мучаться чи каються? А може звернутися до них російською?.. Хіба не безглуздо все це в наш час – час жорсткого протистояння з росією? Хіба це не ознака чистого „малоросійського синдрому”, який межує з стокгольмським синдромом, а ще нагадує якісь душевні фантомні болі?.. І якщо на заході країни ще якось пів біди, то на сході – картина сумна. Там люди навіть після обстрілів не можуть себе ідентифікувати. Хто вони? Які в них традиції? Де та їхня ідентичність, за якою ми можемо ствердно сказати, представники якої вони нації? А нема такої ідентичності! 30 років коту під хвіст. Малоросійський синдром, який залишає спустошення та порожнечу, фантомні болі душі. Велика діра в свідомості пересічних громадян, коли російське нібито заборонене, а нічим його замінити (як втрачена кінцівка, яку не пришиєш). Коли далі тягне до всього російського, як жертву на місце злочину. І ось все це, а особливо відсутність ознак ідентифікації, ідентичності значної частини населення України, і є зараз найбільшою проблемою, яку необхідно вирішувати. Тепер, під час активної фази війни, є шанс позбутися всього цього раз і назавжди. Потрібно визнати, що саме зараз це все „на часі”. Почнімо з малого: перестаньмо турбуватися за російських зірок кіно чи естради (до речі,

спитайте поляка чи угорця, чи він знає, хто такий Михалков, Пореченков чи та ж Пугачова. Ніхто не знає, крім самих росіян, носіїв російської мови або знову ж таки людей з малоросійським синдромом). Перестаньмо цікавитися тим, що не вартує нашого з вами дорогоцінного життя... Вбиймо в собі малороса, адже це те, що може зробити кожен з нас (незалежно від віку, статі чи фінансових можливостей) задля спільної Перемоги!», – закликає Т. Сорочак [25].

Ставлення до російської культури – надпотужної зброї у війні наративів – є на сьогодні наріжним каменем багатьох дискусій. Можливо, найточніше позицію, або навіть відчуття українців щодо цього питання, пояснила арткритикиня Аліса Ложкіна в своєму есеї «Нас помічають лише тоді, коли ми вмираємо: замітки про війну і мистецтво в Україні» для німецького культурного журналу *Texte zur Kunst*. Вона пише, що виступає проти повного бойкоту росії в культурній сфері та за зведення мостів із російськими дисидентами, та «потім бачу фото з Маріуполя, який росіяни зрівнюють із землею, чи нині зруйнованих околиць Києва, де пройшло моє дитинство, і гострий кинджал ненависті вривається в моє серце. Я не ненавиджу нікого особливо, я ненавиджу „їх” – досі абстрактну масу, яка напала на мій дім» [21].

Насправді звільнення від ворожих наративів має стати переломним моментом для країни. Адже сьогодні російська брехня намагається нав'язати нам відчуття, що реальність може бути будь-якою, і ми не можемо точно знати правду. Проте ми точно знаємо: до 24 лютого ми жили в мирній Україні, яка постраждала від російської агресії і дипломатичними методами намагалася відновити свою цілісність. Ми не були «європейським Сомалі», як бреше росія. Ми працювали, виховували дітей, будували будинки, вчилися і мріяли про мирне майбутнє у своїй країні. Ми не загрожували нічій безпеці й не потребували жодного визволення чи захисту – особливо визволення та захисту шляхом знищення, яке практикує росія [26].

Дійсно, тепер світ знає, що росія – жорстокий рабовласник. Однак Україні ще треба переконати світ у тому, що вона – спроможна, самостійна держава, з якою треба рахуватися і яка сама визначає свої цінності та пріоритети. Що Україна має значення – не як зноски внизу сторінки, а як співавтор сучасного світу. Тож попереду в нас іще багато роботи [4].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубченко Я. Пропаганда вбивства українців. Дегуманізація в росії / Ярослав Зубченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://video.detector.media/blogs/propaganda-vbyvstva-ukraincivdegumanizaciya-v-rosii-i1296> (дата звернення 31.08.2022).
2. Коваль І. Нам як ЗМІ зараз важливо доносити людям, що ми маємо єднатися / Розмовляла Валентина Троян [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://imi.org.ua/blogs/nam-yak-zmi-zaraz-vazhlyvo-donosyty-lyudyam-shho-my-mayemo-yednatysya-iryna-koval-i47050> (дата звернення 31.08.2022).
3. Авраменко, автор підручників і завдань ЗНО, рекомендує писати «росія» з маленької: це суттєво змінює емоційне сприйняття слова, пояснюють психологи [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://mind.ua/news/20237194-avramenko-avtor-pidruchnikiv-i-zavdan-zno-rekomenduerisati-rosiya-z-malenkoyi> (дата звернення 31.08.2022).
4. Ключковська Я. Чи виграла Україна війну наративів? / Ярина Ключковська [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/198464/2022-04-19-chy-vygralaukraina-viynu-naratyviv/> (дата звернення 31.08.2022).
5. Бахтєєв Б. Макрон, «братні народи» та «історична близькість» / Борис Бахтєєв [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/198463/2022-04-17-makron-bratninarody-ta-istorychna-blyzkist/> (дата звернення 31.08.2022).
6. Шпет Я. Як розвивалася російська пропаганда / Ярослав Шпет [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/224927-ak-rozvalasa-rosijska-propaganda/> (дата звернення 31.08.2022).
7. Кремлівські ЗМІ створили реальність, в якій Україна має бути знищена – активістка на Радбезі ООН [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3512034-kremlivski-zmi-stvorili-realnistv-akij-ukraina-mae-buti-znisena-aktivistka-na-radbezi-oon.html> (дата звернення 31.08.2022).
8. Ткаченко закликав створити інформаційний «Рамштайн» для протидії російській пропаганді [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3536629-tkacenko-zaklikavstvoriti-informacijnij-ramstajn-dla-protidii-rosijskij-propagandi.html> (дата звернення 31.08.2022).
9. Іномовлення: іграшка чи необхідність? – Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/201319/2022-07-26-inomovlen-nuaigrashka-chy-neobkhidnist/> (дата звернення 31.08.2022).
10. Мацука О. Для кого іномовить марафон «FreeДом» / Олексій Мацука [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/201301/2022-07-25-dlya-kogo-inomovyt-marafon-freedom/>

11. «Російська пропаганда несе смерть»: Ткаченко розповів про санкції ЄС проти російських телеканалів [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1979322-rosiyska-propaganda-nese-smerttkachenko-rozpoviv-pro-sanktsiyi-yes-proti-rosiyskikh-telekanaliv> (дата звернення 31.08.2022).

12. Ткаченко розповів про «Війну впритул» та «Українську рукописну книгу» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3503508-tkachenko-rozpoviv-provijnu-vpritul-ta-ukrainsku-rukopisnu-knigu.html> (дата звернення 31.08.2022).

13. Завдяки проекту «Моя війна» люди у 43 країнах дізнались правду про події в Україні. – «Укрінформ» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3526544-zavdaki-proektu-moa-vijnaludi-u-43-krainah-diznalis-pravdu-pro-podii-v-ukraini.html> (дата звернення 31.08.2022).

14. Стефанчук О. «Говорити зі світом про війну»: як українські медіапроекти залучають закордонну аудиторію / Олександр Стефанчук [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/201265/2022-07-25-govoryty-zisvitom-pro-viynu-yak-ukrainski-mediaproiekti-zaluchayut-zakordonnu-audytoriyu/>

15. Буцко Д. Гарвардська дослідниця медіа Джейн Литвіненко: «Поки триває війна, триває і битва за наративи» / Діана Буцко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/200682/2022-07-04-garvardskadoslidnytsya-media-dzheyn-lytvynenko-poku-tryvaie-viyna-tryvaie-i-bytva-zanaratyvu/> (дата звернення 31.08.2022).

16. Довженко О. «Стати хорошими, щоб росія не напала» – ось головна помилка проросійської медіаобслуги / Отар Довженко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/community/article/199197/2022-05-13-statykhoroshymy-shchob-rosiya-ne-napala-os-golovna-pomylka-prorosiyskoimediaobslugy/> (дата звернення 31.08.2022).

17. Як проросійські формати готують до відродження в Україні. – Андрій Кокотюха [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/199127/2022-05-11-yak-prorosiyskiformaty-gotuyut-do-vidrozhennya-v-ukraini/> (дата звернення 31.08.2022).

18. Кучеренко М. (Не)винний портал у «російський світ»: чому безпечно-го російського контенту не існує / Марія Кучеренко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/world/2022/06/06/519094_nevinniyy_portal_rosiyskiy.html (дата звернення 31.08.2022).

19. Дятел О. Час визнати: переорієнтація грошей з культури на армію залишає нас без важливої «зброї» / Ольга Дятел [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/blog/olga_diatel/524907_chas_viznati_pereoriientatsiya_groshey_z.html (дата звернення 31.08.2022).

20. Німецька міністерка культури про бойкот рф: Не дозволю путіну віді-брати у мене Чехова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

<https://chytomo.com/nimetska-ministerka-kultury-pro-bojkot-rf-ne-dozvoliuputinu-vidibraty-u-mene-chekhova/> (дата звернення 31.08.2022).

21. Бойко О. «Багато в чому саме російська література сплела маскувальні сітки для танків рф» – що писали про Україну іноземні ЗМІ / Олеся Бойко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://chytomo.com/bahato-v-chomu-same-rosijska-literatura-splela-maskuvalni-sitky-dlia-tankiv-rf-shcho-pysaly-pro-ukrainu-inozemni-zmi/> (дата звернення 31.08.2022).

22. Чурікова Н. «Ермітаж» і Путін: чи можна відділити російську культуру від дій російської влади? – Наталія Чурікова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/viyna-rosiys%CA%B9ka-kul%CA%B9turakolonializm/31924992.html> (дата звернення 31.08.2022).

23. Всі вони винні: Жадан звинуватив навіть Пушкіна і Достоевського у воєнних злочинах росіян у Харкові [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://dumka.media/ukr/war/1660847349-vsi-voni-vinni-zhadan-zvinuvativ-navit-pushkina-i-dostoevskogo-u-viyskovih-zlochinah-rosiyan-u-harkovi> (дата звернення 31.08.2022).

24. Єльцов О. Русская культура: не жалею, не зову, не плачу / Олег Єльцов [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/yeltsov/62820bdb57268/> (дата звернення 31.08.2022).

25. Сорочак Т. Малоросійський синдром / Тарас Сорочак [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.srblog.co.ua/page/taras-sorochak-malorosijskij-sindrom> (дата звернення 31.08.2022).

26. Довженко О. Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека України: як не отруїтись російською брехнею / Отар Довженко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/-article/198250/2022-04-10-yak-ne-otruitysrosiyskoju-brekhneyu/> (дата звернення 31.08.2022).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,16. Б/т. Зам. 34. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12